

Mirosława Pindór

Instytut Nauk o Kulturze

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-1696-7019>

Wybory repertuarowe Sceny Polskiej Těšínského divadla w Czeskim Cieszynie na rzecz zachowania tożsamości narodowej i regionalnej polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu*

Choices Regarding Repertoire Made by Scena Polska Těšínského divadla w Czeskim Cieszynie [The Polish Stage of Těšín Theatre in Český Těšín] in Order to Maintain National and Regional Identity of the Polish Minority in Zaolzie

Abstract: The article quotes, as a context for the problematics defined in the title, demographic data indicating systematic decrease of Polish population in Zaolzie. The publication referred to, *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu* [Vision 2035: Strategies for the Development of Polishness in Zaolzie] (2015), suggests that national and regional awareness are two fundamental values of collective identity which consolidate the community in question. According to the mentioned study, amongst the major positive factors that have to be accounted for while considering the future of the Polish national identity, Scena Polska Těšínského divadla w Czeskim Cieszynie is prominent. The repertoire choices presented in the article were made as early as in 1951 by the said professional theatre company run by Polish autochthons in Těšín Silesia, and those choice ought to be perceived as both the carriers

* Źródło finansowania badań przedstawionych w artykule: badania statutowe Zakładu Edukacji Kulturalnej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (2017–2019) „Edukacja kulturalna, upowszechnianie kultury i animacja społeczno-kulturalna w środowiskach lokalnych”.

of Polishness and an important indicator of regional identity. They prove unambiguously that the only Polish-language professional theatre operating outside Poland may be considered a benchmark of rejuvenating and embedding the national and regional awareness of the Polish minority in Zaolzie.

Keywords: Zaolzie, Scena Polska [The Polish Stage], repertoire, national identity, regional identity

Słowa kluczowe: Zaolzie, Scena Polska, repertuar, tożsamość narodowa, tożsamość regionalna

1

Od 28 lipca 1920 roku¹ w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego, położonej – jeśli patrzeć z perspektywy Polski – za Olzą, utrzymuje się zasadniczy podział na polską i czeską grupę etniczną, z czego na przestrzeni dziejów wynikały napięcia, także wewnątrz polskiej grupy narodowościowej² i brały swój początek bolesne problemy tożsamościowe. Trudności z autoidentyfikacją w wielokulturowym regionie, z „samookreśleniem własnej pozycji we współrzędnych »swój – obcy«”³ nasilają się wśród Zaolzian z każdą kolejną dekadą. Przeprowadzone w latach 1910–2011 spisy powszechne dowodzą systematycznego zmniejszania się liczebności społeczności polskiej na Zaolziu. Proces ów wzmógł się po 1989 roku.

Według austriackiego spisu z 1910 roku narodowość polską na Śląsku za Olzą podało 123 923 mieszkańców, tj. 69,2% ogółu tamtejszej ludności. W 1921 roku zadeklarowało takową znacznie mniej, gdyż 68 044 osób, co stanowiło wówczas 38,4% mieszkańców Zaolzia. W 1991 roku Polacy określiło się 43 470 osób, co stanowiło 11,8% objętych spisem powszechnym. W 2011 roku narodowość polską wskazało 26 551 osób, co dawało 7,8% ludności osiadłej na Śląsku Zaolziańskim, podwójną narodowość, czeską i polską, zaznaczyło 2151 osób⁴ (deklarowanie więcej aniżeli jednej narodowości dopuszczał już spis z roku 2001⁵). Zatem – jak

¹ W tym dniu mocą decyzji Rady Ambasadorów nastąpił podział historycznego Śląska Cieszyńskiego między Rzeczpospolitą Polską a Republikę Czechosłowacką. Za podstawę podziału Rada przyjęła linię rzeki Olzy.

² Zob. J. SZCZEPAŃSKI: *Wola trwania. O Śląsku Cieszyńskim, Zaolziu i problemach pogranicza*. „Śląsk” 1996, nr 7, s. 18.

³ T. SIWEK: *Specyfika tożsamości etnicznej na Zaolziu*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA, s. 11.

⁴ Zob. *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu*. Oprac. A. BIZOŃ et al. Czeski Cieszyń 2015, s. 5–6; zob. także: S. ZAHRADNIK: *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880–1991*. Trzyniec 1991.

⁵ Analizując spis ludności z 2001 roku, należy uwzględnić to, że w wypadku pytania o narodowość jedną z odpowiedzi możliwych do zaznaczenia było „narodowość nieokreślona”. Kategorię tę wybrało 6013 mieszkańców Zaolzia (1,8% ogółu ludności regionu). Na temat motywów odrzucenia

zauważał już w roku 1997 Tadeusz Siwek – „Zaolzie przekształciło się z terenu etnicznie przeważnie polskiego w teren w większości czeski”⁶. Przyczyny takiego stanu rzeczy są przede wszystkim dwie: asymilacja, przejawiająca się zwłaszcza w rodzinach mieszanych narodowościowo⁷, oraz migracje. A wszak „w interesie Zaolzian jest – jak stwierdzał rok wcześniej Jan Szczepański – utrzymanie grupy zwartej, spójnej, solidarnej i zapewniającej bezpieczeństwo”⁸.

Nie napawało optymizmem wobec perspektyw polskości na Zaolziu przeprowadzone w 2005 roku badanie dotyczące tożsamości zaolziańskiej młodzieży. Wśród dziewięćdziesięciu uczniów (zgodnie z obowiązującą nomenklaturą studentów) Gimnazjum z Polskim Językiem Nauczania w Czeskim Cieszynie (zaolziańskim odpowiedniku liceum ogólnokształcącego): „[...] jako Polacy zadeklarowało się zaledwie 50% uczniów. Jednoznacznie określić swojej narodowości nie potrafiło 31% zapytanych, 14,4% zdefiniowało się jako »Polak i Czech«, a nieliczni nazwali się mianem »Polaków z Zaolzia« bądź »Ślązaków«. Dodatkowo większa grupa respondentów wskazała jako swoją ojczyznę Czechy (29%) niż Polskę (20%)”⁹. Przy czym, zgodnie z nazewnictwem placówki, edukacja jest w niej prowadzona w języku polskim, w języku polskim można zdawać maturę, a sama szkoła postrzegana jest jako „kuźnia polskich elit intelektualnych na Zaolziu i miejsce, wokół którego koncentruje się znaczna część polskich inicjatyw kulturalnych i naukowych”¹⁰. Trzeba przypomnieć, że w środowiskach wielokulturowych to właśnie język stanowi obiektywny wyznacznik narodowości¹¹, na nim wspiera się spójność grupy etnicznej¹². Jest on wręcz – jak stwierdzają Irena Bogoczová i Małgorzata Bortliczek – „wizytówką jednostki”. „Informuje pozostałych, że jest ona u siebie (jest stąd, czyli *stela*)”¹³. Na Zaolziu funkcję tę

deklarowania narodowości zob. T. SIWEK: *Bez narodowości – nowe zjawisko w Republice Czeskiej i na Zaolziu*. W: *Materiały z konferencji pt. „Zaolzie. Genius loci, genius populi”, zorganizowanej w dn. 1–2 sierpnia 2014 w Czeskim Cieszynie i Jabłonkowie*. Instytut Politologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. <http://politologia.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/Tadeusz-Siwek.pdf> [data dostępu: 5.09.2018]. Dodać należy, że w spisach ludności z lat 1991–2001 dopuszczono podanie tożsamości śląskiej i część polskich autochtonów wskazała tę opcję tożsamościową.

⁶ T. SIWEK: *Specyfika tożsamości etnicznej na Zaolziu...*, s. 13.

⁷ Zob. H. RUSEK: *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja*. Katowice 1997.

⁸ J. SZCZEPAŃSKI: *Wola trwania...*, s. 18.

⁹ Zob. *Szkolnictwo w języku polskim*. Zaolzie Teraz. <https://zaolzieteraz.kc-cieszyn.pl/zaolzie/szkolnictwo-w-jezyku-polskim> [data dostępu: 17.09.2018].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Na rolę języka jako wciąż głównego wyznacznika autoidentyfikacji na czeskim Śląsku Cieszyńskim zwraca uwagę Katarzyna Marcol. Zob. K. MARCOL: *Współczesne autoidentyfikacje mieszkańców Zaolzia*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2015, t. 15, red. G. ODOJ, M. SZALBOT, s. 240–249.

¹² J. SZCZEPAŃSKI: *Wola trwania...*, s. 18.

¹³ I. BOGOCZOVÁ, M. BORTLICZEK: *Jazyk příhraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) / Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*. Ostrava 2014, s. 78.

pełni zarówno literacki język polski, jak i mająca staropolskie korzenie gwara zachodniocieszyńska, należąca do zespołu dialektów śląskich. W powszechnym użyciu (zwłaszcza wśród średniego i młodego pokolenia) coraz częściej mamy jednak do czynienia ze skarłowaciałym zamiennikiem tej gwary, niespektującym norm systemowych, fonetyczno-gramatycznych i leksykalnych obowiązujących w gwarze cieszyńskiej. Wszechobecne staje się mówienie *po naszymu*, będące rezultatem mieszania się kodów językowych: języka polskiego, języka czeskiego jako języków ogólnych oraz gwary. Bogoczová i Bortliczek podkreślają, że „w wypadku mowy *po naszymu* nie chodzi [...] o mówienie gwarą, ale o gwarrowy sposób mówienia”¹⁴. Zgodnie z najnowszymi ustaleniami językoznawczymi, to on stanowi podstawę komunikacji na Zaolziu¹⁵.

W świetle przywołanych danych demograficznych staje się w pełni zrozumiałe, że w publikacji *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskośći na Zaolziu*¹⁶ – wydanej w 2015 roku przez stowarzyszenie obywatelskie Kongres Polaków w Republice Czeskiej, a traktowanej jako materiał wyjściowy do wewnętrznej dyskusji nad przyszłością polskośći na lewym brzegu Olzy¹⁷ – wśród piętnastu „zasadniczych obszarów do pilnego zagospodarowania” za priorytetowy uznano „odnowę świadomości narodowej”¹⁸ (publikację wieńczy patetyczne wezwanie: „trzeba ponownie wzniecić płomień świadomości narodowej!”¹⁹). Jako drugi wskazano „odtworzenie odczucia tożsamości regionalnej”²⁰. Według analizy przedstawionej w opracowaniu, świadomość narodowa i świadomość regionalna to podstawowe wartości tożsamości zbiorowej konsolidujące i w przyszłości mające konsolidować społeczność polską na Zaolziu. Pozostałe wymienione „obszary do pilnego zagospodarowania”, takie jak: „używanie języka polskiego w szkołach”, „obecność [na Zaolziu – M.P.] kultury polskiej i realiów”, „odnowienie szacunku dla prawdziwej gwary”, „promocja regionu do wewnątrz i na zewnątrz”, jawią się jako ich pochodna. Jako że za niezmiernie ważne uznano „dotarcie z tymi wartościami do

¹⁴ Ibidem, s. 106.

¹⁵ Szerzej na ten temat: ibidem; K.D. KADŁUBIEC: *W cieszyńskim mateczniku*. Czeski Cieszyn 2015.

¹⁶ Publikacja została opracowana przez nieformalną grupę polskojęzycznych autorów (kulturoznawców, językoznawców, folklorystów, historyków, socjologów) zamieszkałych w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

¹⁷ O ważkości problemu zaświadcza to, że „czeska ustawa o mniejszościach z roku 2002 uzależnia możliwość ubiegania się mniejszości o realizację pewnych praw właśnie od jej liczebności, która z reguły powinna obejmować co najmniej 10% mieszkańców danej miejscowości [...]. Dla polskiej mniejszości [na Zaolziu – M.P.] jest więc nadal ważne, aby przynależność do niej zadeklarowało jak najwięcej miejscowych Polaków, ponieważ jedynie to daje im prawo do domagania się własnych szkół, prasy, teatru, audycji telewizyjnych i radiowych, napisów w gminach itp.” T. SIWEK: *Bez narodowości – nowe zjawisko...*, s. 2.

¹⁸ *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskośći na Zaolziu...*, s. 31.

¹⁹ Ibidem, s. 32.

²⁰ Ibidem, s. 31.

młodych generacji²¹, wśród „propozycji konkretnych zadań na najbliższą przyszłość” znalazło się „przygotowanie i wdrażanie programów edukacji i wychowania, mających na celu wzrost poczucia tożsamości narodowej i regionalnej”²².

Autorzy we wnioskach końcowych raz jeszcze podkreślili, że „wspólnym mianownikiem wszystkich działań strategicznych powinna być odnowa świadomości narodowej i regionalnej na Zaolziu, jako dwu członów wzajemnie się uzupełniających, a niewykluczających²³ (na nierozdzielność tożsamości regionalnej i tożsamości narodowej zwracał uwagę już w pierwszej dekadzie XXI wieku Karol Daniel Kadłubiec²⁴). Wskazali jednocześnie, że „świadomość ta przejawia się w różnych płaszczyznach, wymiarach i znaczeniu”²⁵.

2

Niewątpliwie przejawem świadomości narodowej i regionalnej – w wymiarze pragmatycznym i emocjonalnym – jest mocno naznaczona patriotyzmem aktywność teatralna polskiej mniejszości narodowej zamieszkującej Zaolzie. Aktywność ta jest zjawiskiem długoletnim, wielowymiarowym, dotyczącym płaszczyzny zarówno zawodowej (profesjonalna Scena Polska i lalkowa Scena „Bajka” teatru Těšínského divadlo w Czeskim Cieszynie), jak i amatorskiej (działające pod egidą Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w różnych miejscowościach Zaolzia liczne zespoły dramatyczne i teatry małych form scenicznych, także teatr szkolny, prężnie rozwijający się ruch recytatorski). Działalność teatralna Polaków za Olzą jest zjawiskiem na tyle ważkim, że w przywołanej publikacji wśród sześciu głównych „czynników pozytywnych”, oddziałujących dawniej i współcześnie na stan polskiego społeczeństwa na Zaolziu, a które trzeba brać pod uwagę w rozważaniach nad przyszłością polskiej mniejszości narodowej, wymieniono Scenę Polską Těšínského divadla²⁶ w Czeskim Cieszynie. Ten – współistniejący od 14 października 1951 roku pod jednym dachem ze Sceną Czeską – reprezentacyjny teatr polskiej społeczności zamieszkującej Zaolzie jest zarazem jedynym profesjonalnym polskojęzycznym zespołem teatralnym poza Polską. Fakt ten podkreślono, honorując Scenę Polską 2 maja 2016 roku – w Dniu Flagi Rzeczypospolitej

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, s. 32.

²³ Ibidem.

²⁴ „[...] bowiem droga do wspólnej kultury ogólnoludzkiej [...] zawsze prowadzi od własnego domu, od własnych korzeni”. K.D. KADŁUBIEC: *O kulturowym obliczu podbeskidzkiej ziemi*. „Świat i Słowo” 2008, nr 1, s. 40.

²⁵ *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu...*, s. 32.

²⁶ Ibidem, s. 24. Pozostałe czynniki to: rozbudowana organizacja społeczna, własne media, silna struktura szkolnictwa, geograficzna bliskość Polski, brak barier dla działań ponadgranicznych.

Polskiej, zarazem Dniu Polonii i Polaków za Granicą – Flagą Rzeczypospolitej Polskiej.

Scena Polska, kierując swoją ofertę, w dużej mierze w ramach systemu abonamentowego, do całej zróżnicowanej wiekowo polskiej społeczności zamieszkałej za Olzą²⁷, od zarania spełnia misję placówki przyczyniającej się do zachowania narodowej tożsamości kolejnych pokoleń zaolziańskich Polaków. Czyni to głównie poprzez język („jest prawdopodobnie jedyną placówką na Zaolziu, gdzie na co dzień i od święta, na scenie i poza nią, można usłyszeć polski język literacki”²⁸) oraz repertuar, pozycje przynależne do literatury polskiej stanowią bowiem blisko 50% utworów wprowadzonych na teatralny afisz²⁹. Ogniskują owe repertuarowe wybory, podejmowane w obrębie narodowego piśmiennictwa, najżywotniejsze przejawy świadomości polskiego narodu, polskiej historii, polskiej tradycji obyczajowej i kulturowej, budują narodową wspólnotę w warunkach obcego państwa. Począwszy od średniowiecznych i renesansowych intermedii (za gest odwagi nie tylko artystycznej, ale i politycznej uznać należy wprowadzenie w sezonie 1987/1988 do repertuaru Sceny Polskiej *Uciech staropolskich* w opracowaniu dramaturgicznym Kazimierza Dejmka, ze słynną kwestią „Nędza z bidą z Polski idą, ale nigdy nie wynidą”) po *Fantazję polską* Macieja Wojtyzki (premiera, dana 6 października 2018 roku dla uczczenia 100-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę, była zarazem prapremierą). Za sprawą repertuarowych wyborów niejednokrotnie stawiano publiczności podstawowe pytania o narodową identyfikację i kondycję języka polskiego na Zaolziu. Czyniono tak przede wszystkim przy okazji przedstawień rocznicowych (w związku z jubileuszem Sceny Polskiej, bądź też całego Těšínského divadla), z założenia deklaratywnych w sensie ideowym.

Na piętnaście premier jubileuszowych aż czternaście przynależy do obszaru piśmiennictwa polskiego, przy czym osiem stanowią inscenizacje narodowej klasyki. Są to: *Zaczarowane koło* (1956) Lucjana Rydla, *Henryk VI na łowach* (1961) oraz *Krakowiaci i Górale* (1971) ojca teatru narodowego Wojciecha

²⁷ Poza czeskocieszyńską siedzibą zespół występuje także w innych miejscowościach czeskiej części Śląska Cieszyńskiego: Trzyńcu, Hawierzowie, Karwinie, Orłowej, Górnej Suche i Wędryni (w początkowym okresie działalności Scena Polska grywała na całym Zaolziu – od Bogumina po Mosty k. Jabłonkowa). W sezonie 2018/2019 sprzedano 1363 abonamenty, przy czym liczba ta nie przekłada się na liczbę abonentów (abonamenty są jedno-, dwu-, trzy- i czteroosobowe). Istnieją nadto szkolne grupy abonamentowe.

²⁸ R. PUTZLACHER: *Jak perły z lamusa...* W: *Program do przedstawienia „Gość oczekiwany”*. Red. R. PUTZLACHER. Český Těšín 1996.

²⁹ Teatr przygotował do końca sezonu 2017/2018 465 premier. Zestawienie wszystkich premier SP zawierają wydawnictwa jubileuszowe: *Těšínské divadlo. 50 lat Sceny Polskiej. Kronika lat 1951–2001*. Red. R. PUTZLACHER, J. WANIA. Český Těšín 2001; *55 lat Sceny Polskiej TD. Publikacja jubileuszowa 1951–2006*. Český Těšín 2006; *60 lat Sceny Polskiej TD. Kronika lat 1951–2011*. Red. J. WANIA. Czeski Cieszyn 2011; *Rajska jabłonka. 65 lat Sceny Polskiej TD*. Red. J. WANIA. Czeski Cieszyn 2016.

Bogusławskiego, *Zemsta* (1970), *Damy i huzary* (2006) Aleksandra Fredry, *Maria Stuart* (1975) Juliusza Słowackiego, *Pan Tadeusz* (1991)³⁰ i *Dziady* (2001) Adama Mickiewicza, ostatnie przygotowane z okazji jubileuszu półwiecza Sceny Polskiej, w adaptacji i reżyserii Karola Suszki, który zasadniczy akcent przeniósł na wspólnotę, na naród³¹. Recenzujący spektakl Kazimierz Kaszper nazwał go „koncertem na mity i symbole narodowe”, „alegorią całego polskiego losu pod zaborami”³² (punktem odniesienia całości inscenizacji był pomysł transportu Polaków na Syberię; wizualizowano obrazy tej drogi). Zastanawiając się nad istotą fenomenu czytelności „wizyjnego [...] spektaklu”, recenzent odnajdywał go „w naturze polskości” rozumianej jako „stan ducha”³³.

Pozostałych pięć realizacji jubileuszowych zaliczanych jest do polskiej literatury powojennej. Są to: *Ballady i romanse* (1955) Aleksandra Maliszewskiego, *Janosik czyli Na szkle malowane* (1976, 1981) Ernesta Brylla i Katarzyny Gaertner, *Dwa teatry* (1986) Jerzego Szaniawskiego, *Rajska jabłotka* (2016) Andrzeja Niedoby i *Gość oczekiwany* (1996) Zofii Kossak. Ten, wystawiony w 1996 roku, obrazek sceniczny odwołujący się do śląskich podań ludowych, wieńczył fragment III Pieśni *Beniowskiego* Słowackiego, z mocno brzmiącą kwestią: „Biada, kto daje ojczyźnie pół duszy / A drugie tu pół dla szczęścia zachowa”³⁴. Stygmatem bolesnej prawdy naznaczone było również pytanie prologu: „Czy wsłuchaliście się kiedy w polską mowę?”³⁵. Pytanie, na które wobec dominującego na Zaolziu żargonu, jako skarłowaciałego odpowiednika gwary, nie można udzielić jednoznacznie pozytywnej odpowiedzi. Kwestie, w które obudowano zasadniczą materię sztuki, niewątpliwie miały skłonić zaolziańską społeczność do podjęcia próby określania własnej tożsamości i swojego miejsca w społeczeństwie.

Przytoczone hasłowo rejestr jubileuszowych premier³⁶ informuje jednakże o czymś niezwykle istotnym – o pełnieniu przez Scenę Polską Těšínského divadla funkcji przynależnej teatrowi narodowemu, niejako obligatoryjnie zobowiązanemu do wystawiania arcydzieł literatury polskiej. O tej funkcji zaświadczają także wielokrotne w historii zespołu powroty do dzieł Fredry (16 premier, 9 utworów),

³⁰ Wystawienie *Pana Tadeusza* zaplanowano już na jubileusz 30-lecia Sceny Polskiej. Do premiery spektaklu jednakże nie doszło. 16 października 1981 roku, tuż po próbie generalnej, przedstawienie z rozporządzenia czechosłowackich władz partyjnych i administracyjnych zostało zdjęte z afisza, jako dzieło zbyt narodowe.

³¹ Zob. Ł. DREWNIĄK: *Trzy oczka dla Sceny Polskiej*. „Przekrój”, 25.09.2001.

³² K. KASZPER: *Koncert na mity i symbole*. „Śląsk” 2001, nr 12, s. 74.

³³ Ibidem.

³⁴ J. SŁOWACKI: *Beniowski*. Pieśń III [wiersz 721–722]. Biblioteka Literatury Polskiej w Internecie, Katedra Kulturoznawstwa, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański. <https://literat.ug.edu.pl/beniow/0003.htm> [data dostępu: 5.09.2018].

³⁵ R. BRANDSTAETTER: *Król i aktor. Sceny dramatyczne*. Warszawa 1952, s. 32.

³⁶ Szerzej na ten temat: M. PINDÓR: *Scena Polska Těšínského divadla (Teatru Cieszyńskiego) w Czeskim Cieszynie teatrem edukacji narodowej. Na przykładzie jubileuszowych wyborów repertuarowych*. „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2019, t. 6: *Miejsce jako wartość kulturowa*, red. U. SZUŚCİK, D. SIEROŃ-GALUSEK, s. 38–53.

Słowackiego (6 premier, 5 dramatów), Mickiewicza – tak aby każdy Polak na Zaolziu choć raz w ciągu swego życia mógł usłyszeć słowa twórców przynależnych do panteonu polskich klasyków. Charakter narodowo-edukacyjny miały także sztuki napisane specjalnie na potrzeby Sceny Polskiej (autorką scenariuszy jest Renata Putzlacher – zaolziańska poetka, kierownik literacki Sceny Polskiej w latach 1989–1997, 1999–2001), podejmujące temat życia i twórczości polskich poetów narodowych: Adama Mickiewicza (*Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raj*, 1998) i Jana Kochanowskiego (*W stronę Czarnolasu*, 2007). Swoje ukontentowanie pierwszą realizacją, z racji jej wspólnotowego aspektu, wyraził Janusz Majcherek – redaktor branżowego czasopisma „Teatr”, słowami: „[...] bardzo szlachetne przedsięwzięcie teatralne – rodzaj syntetycznej i sprawnej biografii Mickiewicza. W mało znanym świecie polsko-czeskiego pogranicza teatr okazuje się spełniać prawie już nie spotykaną dziś funkcję żywego wiązania, nie zniżając się do obrzędowego i płytkiego patriotyzmu. Wyrazy podziwu i szacunku”³⁷.

Z polskich dramaturgów współczesnych najczęściej przywoływani w Scenie Polskiej byli, jak dotąd, Jerzy Szaniawski i Sławomir Mrożek (między innymi jako autor *Tanga*), mieli także swoje premiery (lata osiemdziesiąte XX wieku) Witold Gombrowicz (*Iwona, księżniczka Burgunda*) i Tadeusz Różewicz (*Kartoteka*).

Co ważne – przy okazji wystawień utworów przynależnych do literatury polskiej starano się zaktywizować publiczność do lektury indywidualnej inscenizowanego tekstu bądź tekstów poświęconych wybitnym polskim twórcom. Przykładowo, przy sposobności scenicznej realizacji *Ballad i romansów* Maliszewskiego, apelowano na łamach polskojęzycznego miesięcznika społeczno-kulturalnego „Zwrot”: „Niech nie będzie w naszym społeczeństwie nikogo, kto by nie zaznajomił się z twórczością wielkiego poety [Mickiewicza – M.P.], kto by nie przeczytał choćby jednego z jego utworów”³⁸. W przypadku *Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raj* w programie do przedstawienia wskazywano wprost, aby „odbierać spektakl jako przypomnienie biografii wieszczka i zaproszenie do ponownej lektury jego dzieł”³⁹. A o tym, że dzieła te jednak zachowały się we wdzięcznej pamięci zasiadających na widowni teatru przy ulicy Ostrawskiej w Czeskim Cieszynie starszych osób, zaświadcza przywołana już recenzja: „Z wielu miejsc sali raz po raz dochodzi szept: to widzowie podchwyting co lepiej zapamiętane wersy Mickiewicza. Gdziekolwiek ktoś dyskretnie ociera łzy”⁴⁰.

W świetle tego w pełni zasadna staje się wypowiedź Suszki – reżysera i aktora rodem z Nawsia k. Jabłonkowa, kierownika Sceny Polskiej (1979–1988),

³⁷ J. MAJCHEREK: *Spektakl Idę z daleka... przypomina i wzrusza*. Cyt. za: *60 lat Sceny Polskiej TD. Kronika lat 1951–2011...*, s. 102.

³⁸ (JM.): *Nowe osiągnięcie Sceny Polskiej*. „Zwrot” 1955, nr 11, s. 11.

³⁹ K. KASZPER: *Mickiewicz czy Putzlacher? W: Program do przedstawienia „Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raj”*. Red. K. KASZPER. Český Těšín 1998, s. 14.

⁴⁰ J. MAJCHEREK: *Spektakl Idę z daleka...*

dyrektora Těšínského divadla (2000–2018): „Scena Polska [...] dla społeczności Zaolzia jest okrętem flagowym polskości”⁴¹.

Jednocześnie Scena Polska ma znaczące zasługi na rzecz „odtworzenia odczucia tożsamości regionalnej” wśród zaolziańskich Polaków. Aspekt nie tylko narodowy, ale i regionalny towarzyszył bowiem rocznicowym wystawieniom *Gościa Oczekiwanego* Zofii Kossak (w latach 1923–1939, 1957–1968 mieszkanki Górek Wielkich położonych w polskiej części Śląska Cieszyńskiego) i *Rajskiej jabłonki*⁴² Andrzeja Niedoby (dramaturga, publicysty rodem z Zaolzia, autora pieśni *Szumi jawor* – hymnu beskidzkich górali). Poddana scenicznej konkretyzacji z okazji 65-lecia istnienia zespołu cieszyńską gwarą napisana *Rajska jabłonka* to saga beskidzka, w której mówi się „bez osłonek o tym, co najtrudniejsze w historii górali ze Śląska Cieszyńskiego”⁴³. Uściślając, zostają w niej ukazane powikłane losy trzech pokoleń Niedobów z Nawsia koło Jabłonkowa⁴⁴ (od 1920 roku znajdującego się w czeskiej części Cieszyńskiego), a jednym z członków rodu jest stryj autora sztuki, Władysław – założyciel Sceny Polskiej. Realizacjami scenicznymi, znacznie od przywołanej wcześniejszymi, które również należy postrzegać w kategoriach nośnika polskości, jak również ważnego wskaźnika identyfikacji regionalnej, są: *Przednówek*⁴⁵ (1990) zaolziańskiego poety Pawła Kubisza oraz *Czarna Julka* (1993) i *Bajki śląskie* (1997) urodzonego w Karwinie Gustawa Morcinka⁴⁶. Reżyser *Czarnej Julki* Janusz Klimsza zobrazował bardzo istotny fakt przeradzenia się na Śląsku Cieszyńskim świadomości etnicznej w narodową, z jednoczesnym zaznaczeniem, że „sens współżycia [na pograniczu narodów, kultur – M.P.] polega na zbliżeniu się do siebie, na bliskim, wspólnym przeżywaniu świata”⁴⁷. Świata bogatego wielokulturowością, w odniesieniu do którego używa się określenia „Mitteleuropa”⁴⁸.

⁴¹ K. SUSZKA: „Mój teatr”. 2015. Maszynopis w posiadaniu autorki artykułu.

⁴² Sztuka została wyróżniona I nagrodą w ogólnopolskim konkursie na utwór dramatyczny o tematyce wiejskiej, zorganizowanym przez Towarzystwo Kultury Teatralnej wspólnie z Ministerstwem Kultury i Sztuki oraz Ludową Spółdzielnią Wydawniczą. Ukazała się drukiem w miesięczniku „Dialog” (1986, nr 12, s. 12–37).

⁴³ Słowa Niedoby. Cyt. za: G. KUŹNIK: „*Rajska jabłonka*” to zakazana historia cieszyńskich górali. „Dziennik Zachodni” 2016, nr 212.

⁴⁴ „To nie są wprost życiorysy mojego ojca, wujów czy dziadków, wplotłem jednak w sztukę ich różne opowieści” – wyjaśnia Niedoba. Cyt. za: G. KUŹNIK: „*Rajska jabłonka*”...

⁴⁵ *Przednówek* to, napisany stylizowaną gwarą cieszyńską, zbiór wierszy z 1937 roku.

⁴⁶ Na temat przedstawień zob. M. PINDÓR: *Przywracanie Morcinka zaolziańskiej społeczności... (O realizacjach prozy Morcinka w Scenie Polskiej Těšínského divadla)*. W: *Gustaw Mocinek – w 120-lecie urodzin*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, J. LYSZCZYNA. Katowice 2012, s. 226–241.

⁴⁷ Zob. wypowiedź J. Klimszy w rozmowie z K. Kaszperem: K. KASZPER: *Kolonia w środku Europy*. „Górnośląski Diariusz Kulturalny” 1994, nr 6, s. 26–27.

⁴⁸ Ibidem. Na temat pojęcia „Mitteleuropa” zob. I. KOŁBON, M. BUCHOWSKI: *Od „Mitteleuropy” do Europy Środkowej. Zarys dziejów idei*. „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2001, z. 19, s. 11–32.

Do spektakli śląsko-cieszyńskiej przestrzeni kulturowej, będących artystycznym nośnikiem współcześnie pojętej świadomości regionalnej, przynależały nadto: *Most nad Łucyną* (2002)⁴⁹, według tekstów zaolziańskiego prozaika Wiesława Adama Bergera, w adaptacji Renaty Putzlacher, oraz *Ondraszek – Pan Łysej Góry* (2005), zrealizowany z okazji 290. rocznicy śmierci Ondraszka Szebesty. Putzlacher oraz współpracujący z nią Bogdan Kokotek i Tomáš Kočko wykorzystali w pracy nad scenariuszem drugiego z przedstawień wiele różnorodnych materiałów źródłowych⁵⁰, w efekcie powstała autorów wersja własna historii śląskiego zbójnika. „Nasz *Ondraszek* nie jest sztuką historyczną; to nasza wspólna, oparta na dyskusjach i przemyśleniach wizja tamtej epoki” – stwierdzali⁵¹. Stworzyli również witrynę internetową poświęconą Ondraszkowi. Przygotowali płyty CD i DVD. Skompletowali tym samym „beskidzki pakiet”(określenie Putzlacher), będący „gotowym materiałem na lekcje dotyczące edukacji regionalnej”⁵².

Premiery *Innych rozkoszy* (2005) wiślanina Jerzego Pilcha oraz *Obory* (2016), urodzonego w Bielsku i miejscem wzrastania związanego ze Śląskiem Cieszyńskim, Helmuta Kajzara były próbą ukazania Zaolzianom wymienionych twórców jako autorów z polskiej części Śląska Cieszyńskiego mocno zakorzenionych w regionie, z regionem się identyfikujących.

Jednakże najśłynniejszym spektaklem osadzonym w śląsko-cieszyńskiej przestrzeni kulturowej, stanowiącym jednocześnie metaforę pogranicza, był dwujęzyczny wspólny projekt Sceny Polskiej i Sceny Czeskiej Těšínského divadla pn. *Těšínské nebo Cieszyńskie nebe* (premiera: 15 maja 2004)⁵³. Ten muzyczny „sentymentalny rajd tramwajowy – sentymentalni tramvajová rallye” przez wieki po wielokulturowym regionie Śląska Cieszyńskiego i wielokulturowym mieście był – zgodnie z zamierzeniem realizatorów przedsięwzięcia: Jaromíra Nohavicy (twórcy muzyki i pieśni), Renaty Putzlacher oraz Radovana Lipusa (autorów

⁴⁹ Łucyna – rzeka, płynąca w dwujęzycznych, dwuwyznaniowych Błędownicach Dolnych na Śląsku Zaolziańskim.

⁵⁰ Wśród publikacji, którymi się posłużyli, znalazły się między innymi: Z. PIASECKI: *Byli chłopcy, byli... Zbójnictwo karpackie*. Kraków 1973; J. POŚPIECH: *Zwyczaje i obrzędy doroczne na Śląsku*. Opole 1987; J. RUSNOK: 1980: *Ondraszek i inni zbójnicy*. „Kalendarz Beskidzki” 1980, s. 182–186; *Płyniesz Olzo... Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*. T. 1. Red. K.D. KADEUBIEC. Ostrawa 1970; A. SÍVEK: *Ondraš z Janovic. Příspěvek k poznání zbojnické problematiky v slovesnosti slezské oblasti*. Ostrava 1958. Do scenariusza włączono także fragmenty pracy: P. KUBISZ: *Przednówek*. Czeski Cieszyn 1937.

⁵¹ R. PUTZLACHER: *Ondraszek, czyli „ciosane w drewnie”*. W: *Program do przedstawienia „Ondraszek”*. Red. R. PUTZLACHER, J. WANIA. Czeski Cieszyn 2005, s. 3.

⁵² *Historia nie na szkle malowana*. Z Renatą Putzlacher rozmawia Łukasz Bielski. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 2006, nr 20, s. 14.

⁵³ Na temat przedstawienia zob. M. PINDÓR: *Przestrzeń współbycia*. „Těšínské nebo Cieszyńskie nebe” Těšínského divadla v Českém Těšíně jako międzykulturowa narracja o wielokulturowości miasta/miast. „Edukacja Międzykulturowa” 2015, nr 4, s. 282–305.

scenariusza)⁵⁴ – „próbą spojrzenia na cieszyńską ziemię przez pryzmat minionych lat i zdarzeń, pełną nostalgii i humoru, z przywołaniem związanych z tym regionem postaci prawdziwych i mitycznych”⁵⁵. Próbą, przeprowadzoną zgodnie z przyjętą przez twórców nadrzędną zasadą eksponowania tego, co społeczność Śląska Cieszyńskiego łączyło lub łączy i w efekcie tworzy płaszczyznę wartości wspólnych, a nie tego, co dzieliło czy dzieli. Spektaklem tym, współuczestniczącym w procesie formowania odpowiednio wysokiego poziomu zbiorowej tożsamości regionalnej, Scena Polska (współ ze Sceną Czeską) uczciła wstąpienie Polski i Czech do Unii Europejskiej. Przedstawienie było prezentowane także w warszawskim Teatrze na Woli, w ramach cyklu „A to Polska właśnie”. Grano je nader, jak na warunki Sceny Polskiej, długo, bo aż do zimy 2008 roku. Również i w przypadku tej inscenizacji stworzony został pakiet z zakresu edukacji regionalnej, na który składały się: płyta CD, zawierająca piosenki z przedstawienia, płyta DVD z nagraniem spektaklem, mapa „Těšínské nebo Cieszyńskie nebo”, którą kierując się, można było zwiedzać oba Cieszyzny. Spektakl posiadał także własną stronę internetową.

Scena Polska, wprowadzając po 1989 roku do swego repertuaru utwory przynależne do piśmiennictwa regionu Śląska Cieszyńskiego, jego części zarówno polskiej, jak i czeskiej, dała niewątpliwie wyraz swej postawie regionalistycznej, z jej wyróżnikiem najistotniejszym, jakim jest przywiązanie do własnego terytorium – Zaolzia, w szerszej perspektywie – całej ziemi cieszyńskiej w jej historycznych granicach, i uznanie typowych dla tego regionu wartości, norm i wzorów zachowań⁵⁶, także językowych, różnicujących „małą ojczyznę” wobec terytoriów innych.

3

Reasumując: przywołane w niniejszym artykule wybory repertuarowe Sceny Polskiej Těšínského divadla dowodzą jednoznacznie, że na rzecz „odnowy świadomości narodowej i regionalnej na Zaolziu jako dwu członów wzajemnie się

⁵⁴ W spektaklu wykorzystano cytaty i materiały między innymi z następujących publikacji: F. POPIOŁEK: *Dzieje Śląska Austriackiego*. Cieszyn 1913; G. MORCINEK: *Śląsk*. Poznań 1933; P. HULKA-LASKOWSKI: *Śląsk za Olzą*. Katowice 1938; *Płyniesz Olzo...*; P. ONDRUSZ: *Godki śląskie. Podania i baśnie ze Śląska Cieszyńskiego*. Ostrawa 1973.

⁵⁵ Zob. *Nabídka představení Těšínského divadla v Českém Těšíně. Sezona 2003/2004. Repertuar Sceny Polskiej Teatru Cieszyńskiego w sezonie 2003/2004*. Red. I. HECLOVÁ, A. JARNOTOVÁ, J. WANIA. Český Těšín 2003.

⁵⁶ Zob. R. MATYKOWSKI: *Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie. Świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego (spojrzenie geograficzne)*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA, s. 101.

uzupełniających, a nie wykluczających”⁵⁷, działa ona wręcz wzorcowo. Za sprawą języka i repertuaru przyczynia się do zachowania wśród polskiej społeczności na Zaolziu wartości narodowych – do podtrzymywania narodowej tożsamości w warunkach obcego państwa, identyfikacji z polską kulturą – i wartości regionalnych, określonych przez akceptację rdzennych elementów kulturowych własnej grupy etnicznej, ideę jedności społeczno-kulturowej całego regionu Śląska Cieszyńskiego, jego części zarówno polskiej, jak i czeskiej, myślenie o Śląsku Cieszyńskim jako o przestrzeni wspólnej. Fakt ten nie uszedł uwadze jury I edycji (2015 rok) Konkursu na Inscenizację Dawnych Dzieł Literatury Polskiej „Klasyka Żywa”, zorganizowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP oraz Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie dla uczczenia jubileuszu 250-lecia teatru publicznego w Polsce. Jury, uzasadniając przyznanie Scenie Polskiej nagrody specjalnej za spektakl *Powsinogi beskidzkie* Emila Zegadłowicza (w koprodukcji z Zamkiem Cieszyn, reż. Bogdan Kokotek), wskazało: „[...] inscenizacja mało znanego, wręcz zapomnianego tekstu klasycznego, odznacza się niezwykle walorami integracyjnymi dla społeczności Śląska Cieszyńskiego”⁵⁸. Ważne to słowa, ważna nagroda dla teatru funkcjonującego niezmiennie przez blisko siedemdziesiąt lat na pograniczu kultur i narodów. Dodajmy – teatru wspólnoty narodowej, regionalnej.

Bibliografia

- BOGOCZOVÁ I., BORTLICZEK M.: *Jazyk přihraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) / Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*. Ostrava 2014.
- BRANDSTAETTER R.: *Król i aktor. Sceny dramatyczne*. Warszawa 1952.
- DREWNIAK Ł.: *Trzy oczka dla Sceny Polskiej*. „Przekrój” 25.11.2001.
- Historia nie na szkle malowana. Z Renatą Putzlacher rozmawia Łukasz Bielski*. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 2006, nr 20, s. 14.
- HULKA-LASKOWSKI P.: *Śląsk za Olzą*. Katowice 1938.
- HUMLOVÁ A.: *Divadelní dění. W: Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Red. KADŁUBIEC K.D. et al. Ostrava 1997, s. 246–258.
- (J.M.): *Nowe osiągnięcie Sceny Polskiej*. „Zwrot” 1955, nr 11.
- KADŁUBIEC K.D.: *O kulturowym obliczu podbeskidzkiej ziemi*. „Świat i Słowo”, nr 1, s. 33–41.
- KADŁUBIEC K.D.: *W cieszyńskim mateczniku*. Czeski Cieszyn 2015.
- KASZPER K.: *Kolonia w środku Europy*. „Górnośląski Diariusz Kulturalny” 1994, nr 6, s. 26–27.
- KASZPER K.: *Koncert na mity i symbole*. „Śląsk” 2001, nr 12, s. 74.
- KASZPER K.: *Mickiewicz czy Putzlacher? W: Program do przedstawienia „Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raję”*. Red. K. KASZPER. Český Těšín 1998.
- KUBISZ P.: *Przednówek*. Czeski Cieszyn 1937.
- KUŹNIK G.: *„Rajska jabłonka” to zakazana historia cieszyńskich górali*. „Dziennik Zachodni” 2016, nr 212.

⁵⁷ *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskośći na Zaolziu...*, s. 8.

⁵⁸ W 2018 roku Komisja Artystyczna III edycji Konkursu przyznała Scenie Polskiej Nagrodę Specjalną im. Stanisława Hebanowskiego za odkrycie repertuarowe, jakim była *Lampka oliwna* Zegadłowicza.

- MARCOL K.: *Współczesne autoidentyfikacje mieszkańców Zaolzia*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2015, t. 15, red. G. ODOJ, M. SZALBOT, s. 240–249.
- MATYKOWSKI R.: *Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie. Świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego (spojrzenie geograficzne)*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA, s. 99–114.
- MORCINEK G.: *Śląsk*. Poznań 1933.
- Nabídka představení Těšínského divadla v Českém Těšíně. Sezona 2003/2004 / Repertuar Sceny Polskiej Teatru Cieszyńskiego w sezonie 2003/2004*. Red. I. HECLOVÁ, A. JARNOTOVÁ, J. WANIA. Český Těšín 2003.
- ONDRUSZ P.: *Godki śląskie. Podania i baśnie ze Śląska Cieszyńskiego*. Ostrava 1973.
- PIASECKI Z.: *Byli chłopcy, byli... Zbójnictwo karpackie*. Kraków 1973.
- 55 lat Sceny Polskiej TD. Publikacja jubileuszowa 1951–2006*. Český Těšín 2006.
- PINDÓR M.: *Pięćdziesiąt pięć lat polskiego teatru na Śląsku za Olzą*. „Śląskie Miscellanea” t. 20, Katowice 2007, s. 142–154.
- PINDÓR M.: *Przestrzeń współbycia. „Těšínské niebo Cieszyńskie nebe” Těšínského divadla w Českém Těšíně jako międzykulturowa narracja o wielokulturowości miasta/miast*. „Edukacja Międzykulturowa” 2015, nr 4, s. 282–305.
- PINDÓR M.: *Przywracanie Morcinka zaolziańskiej społeczności... (O realizacjach prozy Morcinka w Scenie Polskiej Těšínského divadla)*. W: *Gustaw Mocinek – w 120-lecie urodzin*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, J. LYSZCZYNA. Katowice 2012, s. 226–241.
- PINDÓR M.: *Scena Polska Těšínského divadla (Teatru Cieszyńskiego) w Czeskim Cieszyńcu teatrem edukacji narodowej. Na przykładzie jubileuszowych wyborów repertuarowych*. „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2019, t. 6: *Miejsce jako wartość kulturowa*, red. U. SZUŚCIK, D. SIEROŃ-GALUSEK, s. 38–53.
- Płyniesz Olzo... Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*. T. 1. Red. K.D. KADEUBIEC. Ostrava 1970.
- POPIOLEK F.: *Dzieje Śląska Austriackiego*. Cieszyń 1913.
- POŚPIECH J.: *Zwyczaj i obrzędy doroczne na Śląsku*. Opole 1987.
- PUTZLACHER R.: *Jak perły z lamusa... W: Program do przedstawienia „Gość oczekiwany”*. Red. R. PUTZLACHER. Český Těšín 1996.
- PUTZLACHER R.: *Ondraszek, czyli „ciosane w drewnie”*. W: *Program do przedstawienia „Ondraszek”*. Red. R. PUTZLACHER, J. WANIA. Czeski Cieszyń 2005.
- Rajska jabłonka. 65 lat Sceny Polskiej TD*. Red. J. WANIA. Czeski Cieszyń 2016.
- RUSEK H.: *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja*. Katowice 1997.
- RUSNOK J.: *Ondraszek i inni zbójnicy*. „Kalendarz Beskidzki” 1980, s. 182–186.
- SIWEK T.: *Bez narodowości — nowe zjawisko w Republice Czeskiej i na Zaolziu*. W: *Materiały z konferencji pt. „Zaolzie. Genius loci, genius populi”, organizowanej w dn. 1–2 sierpnia 2014 w Czeskim Cieszyńcu i Jabłonkowie*. Instytut Politologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. <http://politologia.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/Tadeusz-Siwiek.pdf> [data dostępu: 5.09.2018].
- SIWEK T.: *Specyfika tożsamości etnicznej na Zaolziu*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. BUKOWSKA-FLOREŃSKA, s. 11–15.
- SIVK A.: *Ondraš z Janovic. Příspěvek k poznání zbojnické problematiky v slovesnosti slezské oblasti*. Ostrava 1958.
- SŁOWACKI J.: *Beniowski. Pieśń III*. Biblioteka Literatury Polskiej w Internecie, Katedra Kulturoznawstwa, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański. <https://literat.ug.edu.pl/beniow/0003.htm> [data dostępu: 5.09.2019].
- SUSZKA K.: „Mój teatr”. 2015. Maszynopis w posiadaniu autorki artykułu.

- SZCZEPAŃSKI J.: *Wola trwania. O Śląsku Cieszyńskim, Zaolziu i problemach pogranicza*. „Śląsk” 1996, nr 7, s. 18–20.
- 60 lat Sceny Polskiej TD. *Kronika lat 1951–2011*. Red. J. WANIA. Czeski Cieszyn 2011.
- Szkolnictwo w języku polskim. Zaolzie Teraz. <https://zaolzieteraz.kc-cieszyn.pl/zaolzie/szkolnictwo-w-jezyku-polskim> [data dostępu: 17.09.2018].
- Těšínské divadlo. 50 lat Sceny Polskiej. *Kronika lat 1951–2001*. Red. R. PUTZLACHER, J. WANIA. Český Těšín 2001.
- Wizja 2035. *Strategia rozwoju polskości na Zaolziu*. Oprac. A. BIZOŃ et al. Czeski Cieszyn 2015.
- ZAHRADNIK S.: *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880–1991*. Trzy-niec 1991.